

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
І ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ ТЕКСТОЛОГІЇ

Українська радянська фольклористика, яка має певні досягнення в дослідженні ряду питань історії й теорії фольклору, не може, на жаль, похвалитися здобутками в галузі фольклорної текстології, в розробці текстологічної теорії.

Якщо врахуємо, що життя фольклорного тексту складне, прямо скажемо — набагато складніше, ніж тексту літературного, якщо зважимо на ту обставину, що неувага до специфічних особливостей фольклорного тексту, як і сліпе довір'я до нього, знижує, а часом і зовсім знецінює наукове значення фольклористичних праць та фольклорних публікацій, то визнаємо, що розвиток текстології українського фольклору загалом, розробка текстологічної теорії зокрема є для українських радянських фольклористів одним з першочергових завдань.

У розв'язанні цього завдання немалу користь принесе вивчення текстологічного досвіду, набутого російською радянською фольклористикою. Нагадаємо бодай праці А. Астахової, В. Гацака, Б. Кирдана, Д. Лихачова, Я. Проппа, Б. Путилова, П. Ухова, В. Чичерова, К. Чистова та ін. Вкрай потрібні тут і узагальнюючі текстологічні дослідження конкретних видань, що були здійснені українськими радянськими фольклористами. Не обійтися й без поглибленого вивчення текстологічних принципів і прийомів, якими керувалися дореволюційні збирачі й публікатори українського фольклору. Нас у даному випадку цікавить текстологічний досвід видатного українського фольклориста Володимира Михайловича Гнатюка, 100-річчя від дня народження якого цього року відзначила радянська і прогресивна зарубіжна громадськість¹.

В особі В. Гнатюка ми мали досвідченого збирача і вдумливого текстолога, ученого, який показав високі зразки точного запису фольклорних матеріалів, збагатив українську і світову науку про фольклор численними фольклорними

¹ Розвідка написана 1971 р.

збірниками, які без будь-якого перебільшення можна назвати класичними. Відзначаються вони неабияким багатством фактів, науковою достовірністю, високою едиційно-текстологічною культурою і в багатьох відношеннях залишаються зразками, гідними творчого наслідування. В. Гнатюк — і тут жоден з тогочасних українських фольклористів не може з ним зрівнятися — дуже багато уваги приділяв науковому рецензуванню фольклорних публікацій, причому не тільки українських, а й російських, білоруських, польських, чеських, словацьких, болгарських, німецьких та ін. У цих рецензіях водночас з конкретним науковим розглядом друкованих фольклорних матеріалів учений висловив і своє текстологічне кредо.

З широкого кола текстологічних питань, що їх ставив і розв'язував В. Гнатюк, розглянемо такі: атрибуція фольклорного твору (встановлення його приналежності народній традиції); деякі принципи і прийоми філологічної критики фольклорного тексту та його редагування; явище контамінації у фольклорі та передача в друкованому (об'єднаному) тексті; джерелознавча база фольклорного твору, його паралелі і варіанти.

* * *

У численних фольклористичних працях В. Гнатюка є наскрізною думка, що наука про фольклор, коли вони дійсно хоче бути наукою, повинна спиратися на справжні, науково вивірені народні тексти. Деякі загальні міркування, що стосувалися цього питання, учений висловив з приводу статті В. Данилова «Ненародные песни в украинском фольклоре», яка з'явилася 1909 р. на сторінках «Сборника Харьковского историко-филологического общества» (том XVIII)¹. Він відзначав, що питання про народність і ненародність пісень таке ж давнє, як і наука про фольклор, що воно постало водночас з появою перших публікацій пісенних збірників. На підтвердження цієї тези В. Гнатюк посилався на збірники Вацлава з Олеська («Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego», 1833) і Жеготи Паулі («Pieśni ludu ruskiego w Galicyi», 1839—1840). При цьому вчений вказував, що обидва ці публікатори ще належною мірою не задумувалися над походженням народних пісень, їх специфічними особливостями, а тому й матеріали, що поступали в їхнє розпо-

¹ ЗНТШ, 1909, кн. IV, стор. 237—238.

рядження, друкували без належного критичного аналізу, Так, скажімо, з рукописних співаників XVII—XVIII ст. вони для своїх збірників брали і пісні народного походження, і твори, складені тогочасними віршотворцями. Таку нерозбірливість у доборі матеріалу для пісенних збірників В. Гнатюк пояснював «простою несвідомістю» названих публікаторів, точніше кажучи, їх невмінням відрізнити пісні народні від ненародних. Іншою причиною, що сприяла появі у фольклорних збірниках творів ненародного походження, В. Гнатюк вважав «свідоме фальшування пісень і видання їх за народні», слушно зауважуючи при цьому, що подібне явище проявлялося на певних етапах історії у багатьох народів¹.

До українських фольклористів, які у своїх збірниках почали виділяти (хай і непослідовно) пісні ненародні або такі, що викликали сумнів щодо свого походження, В. Гнатюк відносив видавця «Народных песен Галицкой и Угорской Руси» (1878) Я. Головацького, видавців «Исторических песен украинского народа» (1874—1875) В. Антоновича і М. Драгоманова.

Подібна практика видання пісень, однак, не відразу стала правилом. Якщо, наприклад, І. Рудченко, ввівши до свого збірника «Чумацкие народные песни» (1874) кілька пісень ненародного походження («сочиненных»), у спеціальному застереженні вмотивував цей крок тим, що ці кілька пісень «перешли в народную среду, где и поются уже несколько десятков лет, так что получили в народе некоторое право гражданства»², то таких застережень не знайдемо в капітальному V томі «Трудов...» П. Чубинського («Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные»), де, при пильнішому перегляді, можна налічити не один десяток пісень ненародного походження. Частина з них потрапила до V тому із зібрання М. Костомарова (див.: «Труды...», том V, стор. 450—№ 18; стор. 476—№ 62; стор. 1197—1198 —№ 25 та ін.). Відсутність застережень при публікації пісень ненародного походження у фольклорному збірнику тим більш дивує, що і П. Чубинському і М. Костомарову (зважмо, що V том «Трудов...» друкувався у Петербурзі саме під наглядом М. Костомарова) годі поставити на карб оту «просту несвідомість», власне — невміння відрізнити пісні

¹ ЗНТШ, 1909, кн. IV, стор. 237—238.

² И. Я. Рудченко, Чумацкие народные песни, К., 1874, стор. XI.

народні від ненародних. Можливо, обом фольклористам, які мали справу з колосальним матеріалом (до V тома «Трудов...» ввійшло близько трьох тисяч пісенних варіантів), просто не вистачило потрібної уважності.

Треба віддати належне В. Гнатюкові, який, як ніхто інший з українських збирачів і дослідників фольклору, виняткового значення надавав принципів наукового підходу до фольклорного матеріалу, послідовно критикував тих публікаторів, які проявляли нерозбірливість, не розрізняли творів народного і ненародного походження, довірливо ставилися до різних підробок «під фольклор».

Незграбну стилізацію «під фольклор» побачив В. Гнатюк в оцьому віршикові:

Za selom kolo lisa — byv jes davna stav,
o ktorom sobi narod tak os okazav:
ščo tam jakys' panny plyvaly
i krasni chlopcei sobi porывaly i т. п.

Він висловив жаль, що відомий чеський фольклорист-етнограф Ф. Ржегорж, праці якого про життя українського народу відзначалися великою сумлінністю, точністю і докладною обсервацією, ввів цей віршик до своєї студії «*Kalendářik z národního života lemíkův. Příspěvek k rusinskému národopisu haličských Karpat*»¹, щоб довести, «що лемки знають і згадують давні поганські русалки»². «Д. Ржегорж пав тут жертвою містифікації якогось добродія», — говорить В. Гнатюк і обґрунтовує цей свій висновок такою характеристикою вищенаведеної підробки «під фольклор»: «Вона записана в околиці Жмигорода, але від кого, автор не каже. Тим часом се важна річ, на мою думку; як показуєся, пісня не тільки не народна, але навіть не ввійшла між народ, бо інакше мусило би те полишити на ній свої сліди. Вона не визначається надто ані змістом, ані артизмом, ані цікавістю мотиву. Її зложив без сумніву один «з непризнаних» поетів, що не мав ніякого поетичного таланту»³.

Як рецензент фольклорних збірників В. Гнатюк неодмінно цікавився питанням про те, наскільки вміщуваний у тих збірниках матеріал мав народний характер. «Коли збираються тексти народні, то хай же вони будуть правдиво на-

¹ Див.: *Časopis musea království českého*, 1897, Redaktor Antín Truhlař, Ročník LXXI, V Prahe, стор. 363—365.

² ЗНТШ, 1899, кн. 1, стор. 50.

³ Т а м ж е.

родні, а не лише видавані за такі», — зауважує В. Гнатюк у рецензії на збірник «Lud białoruski» (т. I, Краків, 1897), укладач якого М. Федеровський водночас з цінними пісенними матеріалами подав немало й матеріалів випадкових (наприклад, листи письменних селян), а також вмістив десятків зо два віршів, скомпонованих інтелігентними людьми¹. Ці ж вади — мішану подачу пісень народних з ненародними, такими, що несуть на собі відбиток «штучного складання» — знаходить В. Гнатюк у збірниках М. Врабеля «Угро-руски народны сп'яванки» (т. I, Будапешт, 1901)² та В. Боброва «Народные песни русского населения Лифляндской губернии» («Сборник учено-литературного общества при имп. Юрьевском университете», 1908)³. Нечітке проведення грані між піснями народного і ненародного походження бачить він і в збірникові Д. Яворницького «Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг.» (Екатеринослав, 1906), де, між іншим, як суто народні надруковано дві пісні «Сидить москаль на прилаві» (розділ «Пісні солдатські», № 305) і «Гнався пристав дуже скоро» (розділ «Пісні сатиричні», № 830) без зазначення, що їхніми прототипами були відомі співомовки С. Руданського «Варенікі» і «Засідатель»⁴.

Серйозні критичні зауваження викликав у В. Гнатюка фольклорний збірник «Wołun'» (Краків, 1907), укладений на матеріалах О. Кольберга Й. Третьяком. У цьому виданні звалено в одну купу не тільки українські народні й ненародні пісні, а й пісні українські та польські, причому останні були представлені в основному піснями ненародного походження, переважно тими, що співалися слугами при панських дворах (йдуть під числами: 210—213, 243—248, 313—319, 439—442, 521—522, 575—579 та ін.). Коли укладач цього видання заявляв, що він хотів «дати якнайповнішу картину мелодій і пісень, що бринять по обширах тієї провінції, у всіх її верствах і з зазначенням різних впливів, яким піддавалася народна пісня» (стор. IX), то В. Гнатюк дуже слушно запитував: «Хіба панські співи по дворах впливали на народну пісню?»⁵ Самий матеріал збірника «Wołun'» не давав ствердної відповіді на поставлене запитання, а навпаки,

¹ ЗНТШ, 1899, кн. I, стор. 44—48.

² ЗНТШ, 1902, кн. I, стор. 39.

³ ЗНТШ, 1909, кн. V, стор. 225.

⁴ ЗНТШ, 1907, кн. I, стор. 210.

⁵ ЗНТШ, 1908, кн. II, стор. 229.

засвідчував правоту рецензента, який зазначав, що в укладача не було жодних підстав вдаватися до мішаної подачі українських народних пісень з польськими дворацькими піснями.

Якщо ця мішанина зумовлювалася хибним вихідним положенням укладача, схильного бачити вплив польської дворацької пісні на українську народну пісню, то в змішуванні українських пісень народного і ненародного походження давало про себе знати звичайне його невміння розібратися в публікованому матеріалі.

У збірці «Wołun'» до українських пісень ненародного походження, що подавалися мішма з народними, В. Гнатюк відніс такі: ч. 62. Дай же боже добрий час (фігурує як весільна); ч. 158. В милім закуточку хати; ч. 203. Хорошая дівчинонька до серця пристала; ч. 233. Пішов, пішов мій миленький; ч. 236. Боже, з неба високого, глянь на мене, молодого; ч. 238. Чого плачеш, дівча гарне; ч. 242. Ой що кому не суджено; ч. 262. Ти дівчино молодая, ти мене не любиш; ч. 263. Ах, я нещасний, що маю діяти; ч. 272. Прийшла пора виїжджати; ч. 320. Коли б мені зранку горілочка чарку; ч. 272. Кудя їдеш опентаний?; ч. 497. При камені єсть криниця (Там на горі крута вежа); ч. 525. Що ся в світі ізробило, трудно спогадати; ч. 526. Гей, нуте, хлопці, та й з хати, Вернигорі честь віддати; ч. 530. Прощай, мила Україно; ч. 531. Україна моя любя; ч. 555. Що ся стало на Волині в Обруськім повіті (про Кирика); ч. 574. Коли б мені зранку кави філіжанку¹.

В. Гнатюк — і це важливо для з'ясування його поглядів на фольклорний процес, на принципи фольклорної текстології — не відмітав з порога пісень ненародного походження, оскільки зовсім не виключав можливості, що в окремих випадках з ненародної пісні могла утворитися пісня народна². «Народна творчість,— писав він,— се не щось абстрактне, відірване від землі; вона має аналогію в писаній літературі, *а навіть дуже часто має там свої початки*»³. Тим-то учений ставив питання про те, що фольклорист пе-

¹ ЗНТШ, 1908, кн. II, стор. 230.

² Історія творення народних пісень подібних випадків знає немало. Один з таких випадків — перетворення штучної, ненародної пісні «про зозуленьку» в пісню народну — розкрив М. Драгоманов у статті «Малороссийские песни об освобождении крестьян». — «Киевская старина», 1887, март, стор. 412—437; апрель, стор. 626—648.

³ ЗНТШ, 1907, кн. I, стор. 205. Підкреслення наше — М. С.

редусім зобов'язаний встановити, наскільки та чи та пісня ненародного походження поширена в народі («бо коли її співає лише одиниця або в одному місці, то при чім тут народ?»¹), наскільки вона піддалась колективній обробці,— і тільки після цього приймати рішення про її публікацію, в кожному разі пісні ненародного походження вміщати в окрему групу, як це уже почав був робити Я. Головацький у збірнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси»². З цього ж питання висловлюється учений і у відгуку на вже згадувану статтю В. Данилова. Він пише, що «треба уживати при видаванні народних пісень вповні наукового критерія, і коли втягаються між них пісні ненародного походження (що деколи неминуче, бо не можна ж з народного репертуару викинути деяких набожних пісень, різдвяних і великодних вірш і інших, хоч знаємо документно про їх ненародне походження), то зазначається се виразно»³.

Вміння відрізнити народні пісні від ненародних, від різного роду підробок «під фольклор» не проста справа. Серйозної помилки припустився б той, хто за ознаку ненародності пісні прийняв би її формальну недосконалість, брак належної художньої викінченості. З цього погляду особливий інтерес становить праця В. Гнатюка «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності»⁴, присвячена новоутвореним пісням про еміграцію західноукраїнських селян до Америки, Бразилії й Канади. Зібравши і належно простудіювавши кілька десятків цих пісень, В. Гнатюк відніс їх — за винятком однієї — до пісень «безперечно народного походження», а водночас зазначив: «Всі ці пісні посхоплювані — так сказати — *in statu nascendi* *, не дивно проте, що подибуємо в них цілий ряд різних нерівностей і хиб; вони часто кульгаві, подекуди недоладні і недотепні, бо не мали ще часу походіти по широких кругах людей та огладитись між ними, ошліфуватись. Тим-то вони в порівнянні з іншими старшими нашими піснями, особливо ліричними, стоять нижче щодо артистичного викінчення; зате зміст покриває ті хибі, що на перший погляд можуть нас так разити»⁵. І трохи далі: «... еміграційні пісні не

¹ ЗНТШ, 1908, кн. I, стор. 230.

² Там же.

³ ЗНТШ, 1909, кн. IV, стор. 238.

⁴ ЗНТШ, 1902, кн. VI, стор. 1—37; 1903, кн. II, стор. 38—57.

* В момент творення (лат.).

⁵ ЗНТШ, 1902, кн. VI, стор. 2.

мали ще часу навіть ошліфуватися, в них багато ще хиб, навіть нераз брак рим й ритму через їх молодий вік»¹.

Словом, у житті народної пісні є свій «молодий вік», своя початкова стадія, коли пісня ще не пройшла тривалішого шліфування під впливом колективної творчості, коли її форма ще відстає від змісту. Про існування такого початкового етапу в житті пісні фольклористові-текстологи належить завжди пам'ятати, щоб не припуститись помилок, не сплутати народної пісні, яка тільки утворюється, — отже, може мати формальні вади, нести на собі печать невідповідності форми і змісту, — з якою-небудь підрубкою «під фольклор», позбавленою як формальних достоїнств, так і змісту, а власне — того здорового пісенного зерна, з якого під впливом колективної творчості могла б вибувати народна пісня.

А що в цьому питанні допускалося чимало помилок, коли новоутворювана пісня розглядалася як якийсь нехудожній виріб, як продукт ненародного походження, історія фольклористики дає немало прикладів. Один з них — полеміка навколо пісенних новотворів, що розгорнулася в російській і українській фольклористиці кінця ХІХ — початку ХХ ст. У цей час було немало фольклористів, які правили відхідну народній пісні, а пісенні новотвори, що не переставали з'являтися, всіляко ганили, оголошували їх грубими, неестетичними. Як і в питанні про пісенні новотвори, так і в питанні про життя народної пісні загалом В. Гнатюк стояв на матеріалістичних позиціях, дотримувався думки, що процес народного піснетворення є безперервний, що нове життя породжує нові пісні, що серед них є й такі, які потребують довшого часу для вдосконалення. Коли подібні погляди на життя народної пісні В. Гнатюк знаходив у працях інших учених, то зайвий раз переконувався в істинності власних поглядів. Він, зокрема, проявив винятковий інтерес до статті російського фольклориста К. Кузьминського «О современной народной песне» («Этнографическое обозрение», 1902, кн. 4), написав на цю статтю позитивний відзив, у якому з особливим задоволенням відзначив, що і він, Гнатюк, і К. Кузьминський, зовсім незалежно один від одного дійшли одних і тих же висновків про життя народної пісні, а саме: «1) Народна пісня взагалі не вимирає так, як дехто думає, бо на місце давніх творяться

¹. ЗНТШ, 1902, кн. VI, стор. 10.

все нові пісні; 2) Нові пісні не так погані, як би можна на перший погляд судити по невеличким їх числі, а противно деякі з них не стоять своєю красою нижче від давніх у нічім»¹. Спільною для обох учених була й та серйозність, з якою вони заявляли, що наука про фольклор не має права ігнорувати пісенні новотвори, навіть тоді, коли форма не відзначається викінченістю.

В. Гнатюк майже безпомилково відрізняв справжні пісенні новотвори від пісень штучних, ненародних. Мала тут значення не лише інтуїція вченого, а й його теоретична та фахова підготовка, глибоке розуміння природи народної пісні, її походження й життя, її поетики. Якщо з 45 новоутворених пісень на тему еміграції В. Гнатюк не зараховує до народних останню 45-ту — «Банкротство львівської щадниці», характеризує її як таку, що «має характер зложеної письменним чоловіком»², то з таким його висновком не можна не погодитись. При всьому тому, що ця «пісня» має доволі ефектний народнопоетичний початок («Галичино, Галичино, ти мій краю милий і т. ін.»), її конфлікт — сумна доля селян-вкладників, змушених поповнити розкрадену касу — виражається невластивим народній пісні ускладненим мотивуванням, а також всякими «точностями», характерними для ділових документів³. Ненародність даного твору з головою видає його кінцівка, перейнята штучним, антиісторичним оптимізмом:

Нас ту (до Канади. — М. С.) господь запровадив,
слава йому, слава!
Вікторія нам цариця даром землі дала;
Нам ту є весело жити, добре панувати,
Та дай, боже, і вам ся ту щасливо дістати!⁴

Загалом ця кінцівка, що виражає настрої однієї людини, а не маси людей, глибоко суперечить змістові публікованих тут же народних пісень канадського циклу, основний соціальний мотив яких можна висловити ось цими рядками з пісні 43-ої — «Канада і Буковина»:

Ой, Канадо, Канадочко та й ти Манітобо,
Жие в тобі руський нарід, як тая худоба⁵.

¹ ЗНТШ, 1903, кн. V, стор. 38—40.

² ЗНТШ, 1902, кн. VI, стор. 3.

³ ЗНТШ, 1903, кн. II, 56—57.

⁴ Там же, стор. 57.

⁵ Там же, стор. 54.

У текстологічній практиці В. Гнатюка добачаємо й такі випадки, коли учений в піснях народного походження виявляв рядки або й строфи ненародного характеру, з тих чи інших мотивів дописані письмєнними людьми, пристосовані ними для своїх потреб, уподобань. Щодо цього становить інтерес емігрантська пісня «Де ліпше?» (ч. 36, бразильський цикл), записана ученим у с. Ходачкові Великім Тернопільського повіту від селянина Залецького. Саме тому, що В. Гнатюк записав цю пісню в зв'язку з відповідною життєвою ситуацією, встановив деякі факти з історії її побутування, зокрема той факт, що її з Бразилії надіслав дяк-емігрант до сина (також дяка) на Тернопільщину, йому стало зрозуміло, що останні чотири рядки пісні:

Ой сину мій наймиліший, ти ружовий цвіте!
А вже ж ми ся не зобачим, аж на тамтім світі.
Шануй церкви, слухай ксьондза і добрії люде,
І цілуй там святу землю: добре тобі буде¹,

були дописані дяком-емігрантом, який у такий спосіб висловив свої власні почуття й поняття, зовсім не зважаючи на те, що ці рядки не в'яжуться з основним мотивом пісні: тугою емігрантів за рідним краєм. На підтвердження приналежності процитованих рядків дякові-емігрантові наводить учений і такий «непрямий» доказ: «Сеї дяк,— як оповідав мені Залецький,— умер у дві неділі по висилці сеї пісні враз із листом до сина. Таким чином, почуття його, висловлене в передостанній строфці, сповнилося»². Що В. Гнатюк у своєму висновку не помилився, можна судити й з того, що згадана строфа перейнята духом клерикалізму, а це протипоказано народній пісні, яка в цілому відбиває здоровий народний світогляд, ніколи не висловлює шаноби до церкви та служителів культу.

Сумнів щодо автентичності тексту викликала у В. Гнатюка й емігрантська пісня «Лихі часи» (ч. 18, американський цикл), яка передає сумну скаргу українських робітників-емігрантів на важкі умови життя й праці, на безробіття. Аналіз змісту пісні, її поетики переконав ученого в тому, що власне народною піснею є лише перші 14 рядків, а останні 8 являють собою «додаток письмєнного чоловіка»³. На думку ученого, цей «письмєнний чоловік», ставлячи перед

¹ ЗНТШ, 1903, кн. II, стор. 45.

² Там же.

³ ЗНТШ, 1902, кн. VI, стор. 30.

собою певну агітаційну мету — закликати робітників-емігрантів триматися гурту, вступити до професійної спілки «Союз» («Бо «Союз» наш батько, а і наша мати, Як треба помочи, буде ся старати»), використанням народної пісні, до якої ним був підладжений агітаційний додаток, бажав «викликати більше враження»¹. Оскільки пісня вперше публікувалася в українській емігрантській газеті «Свобода» (1900, ч. 48), то цілком очевидно, що додаток до неї був зроблений в редакції газети. Це тим більш вірогідно, що додаток закінчується такими рядками:

А «Свободу» милу все в руки хапайте,
А що вичитате, того ся тримайте ².

Це приклади з власної практики В. Гнатюка. Але з неменшою пильністю придивлявся він і до чужих публікацій фольклорного матеріалу. Яскравий тому приклад — уже згадуваний збірник М. Врабеля «Угро-руски народны спѣванки». Рецензуючи цей збірник, В. Гнатюк не залишає поза увагою той факт, що М. Врабель, друкуючи варіант відомої народної пісні «Під дубиною, під зеленою» («Там у садочку, у виноградоочку»), не піддає її текст критичному аналізу, а тому й не помічає, що до цієї пісні якимось чином приліпилися три строфи явно ненародного походження. По суті, це віршування якогось пііта-невдахи:

Я лишь тоту любив,
Радость з нев пропала,
Вѣрну нашу любовь
Враг смерть разлучила.
В смерти отпочину
И я от горести,

Подружечку вѣрну
Не можу забыть!
Не можу забыть,
Все тужу я за нев
Ни страв, ни водички,
Скорей пйду за нев ³.

Тут доречно буде звернутися до видатного знавця народної пісні Ф. Колесси, який писав, що на противагу пісням, витвореним різними віршотворцями, народну пісню характеризує «щирість і безпосередність почування, вислів спокійний, простий, лаконічний, без штучного пафосу і гіперболи»⁴. Три строфи, що доповнюють публіковану М. Врабелем пісню, якраз позбавлені цих якостей. Їм бракує щирості й безпосереднього почування, а також художності.

¹ ЗНТШ, 1902, кн. VI, стор. 30.

² Там же.

³ Угро-руски народны спѣванки. Издал Михаил Врабель, т. I (Спѣванки марамарошки), Будапешт, 1900, ч. 779, стор. 285—286.

⁴ Ф. М. Колесса, Фольклористичні праці. К., 1970, стор. 100.

З такими ненатуральними почуваннями в піснях штучного, ненародного походження доводиться зустрічатися дуже часто. До речі, в статті В. Данилова «Ненародные песни в украинском фольклоре», на котру, як уже говорилося, звертав увагу й В. Гнатюк, до ненародних пісень було віднесено пісню № 253 з V тома «Трудов...» П. Чубинського. Чим обгрунтовував це В. Данилов? Передусім тим, що пісня має незграбну форму, а також книжний, силабічний розмір. До цих слушних аргументів можна додати ще й той, що в цій пісні якраз передаються позбавлені щирості, гіперболізовані почування:

Лежить мертвий, що-м его любила,
Не злучили нас, то злучить могила.
Коли не дали нам з собою (sic!) жити,
То не заборонять в гробі ся любити¹.

Кількість прикладів, узятих з фольклорно-текстологічної практики В. Гнатюка, з публікацій, які привертати його увагу, можна було б збільшити, але висновок буде один: фольклорист-текстолог, як і загалом дослідник фольклору, повинен проявляти критичне ставлення до фольклорних джерел, установлювати автентичність фольклорних текстів, розрізняти пісні народного і ненародного (літературного) походження, пильнувати за тим, чи не містить народна пісня, як і загалом усякий твір усної народної словесності, яких-небудь домішок ненародного походження, зокрема додатків письменних людей, а якщо містить, то виявляти їх, з'ясовувати їх походження, при публікації таких творів робити відповідні застереження й пояснення, засновуючи всю цю складну текстологічну працю на методах наукової критики.

* * *

В. Гнатюк чітко усвідомлював, що текст фольклорного твору — поняття складне, що в процесі тривалого існування він проходить через уста багатьох тисяч, ба й мільйонів людей, не тільки шліфується, поліпшується, а може й псуватися, що в фольклорному тексті окремі місця можуть бути перекручені до невпізнання, а то й доведені до абсурду, — і не тільки звичайними носіями, а й збирачами та

¹ В. Д а н и л о в, Ненародные песни в украинском фольклоре. Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. XVIII, Харьков, 1909, стор. 282; П. Ч у б и н с к и й, Труды..., т. V, стор. 116.

публікаторами. Виходячи з цього, учений і у власній текстологічній практиці, і як рецензент чужих публікацій виняткового значення надавав питанню критики фольклорного тексту, настійно домагаючись точного, але не механічного відтворення фольклорного матеріалу.

Того ж таки М. Врабеля В. Гнатюк критикує за беззастережне довір'я до публікованого матеріалу, за неспроможність очистити фольклорні тексти від явних недоречностей, перекручень і абсурдів. Умудрився ж М. Врабель дати таку публікацію:

*Руда, мамко, руда,
Руда зелененька,
Кажуть люде, аж я стара,
А я молоденька*¹,

чим явно засвідчив, що він не зрозумів цієї пісні, оскільки не знав, що в рідній мові є слово *рута*. Слова *печериця* також не знає цей укладач, а тому й мириться з перекрученням в оцій строфі:

*Детко любить грибки,
А я печеньци;
Детко любить бѣлѣ дѣвки,
А я молодѣци*².

Недосконале знання української мови, необізнаність з культурою та побутом українського народу взагалі — це, на думку В. Гнатюка, було ахіллесовою п'ятою й тих польських фольклористів, які збирали і видавали український фольклор. Щодо цього не становили винятку й найвидатніші представники польської фольклористики, наприклад О. Кольберг. У виданому на його матеріалах збірнику «Wołyń» В. Гнатюк знаходить таку масу грубих мовних помилок, яка не піддавалася облікові. У цій-таки збірці внаслідок недосконалого знання фольклористом української мови були припущені й такі, за виразом рецензента, «баламутні форми»: *w czystym łożu* (лузі); *oj ty żywyj* (сивий) *orle*; *szczo ne duże* (недужа) *leżalo*; *idy, doniu, pechaј sia* (не гайся); *werblatowe moјi* (ви ребята мої; солдатська пісня); *maszerujut nagrodowci* (новобранці) та ін.³

¹ Угро-русски народны спѣванки, ч. 24, стор. 11. Підкреслення наше. — М. С.

² Там же, ч. 372, стор. 119. Підкреслення наше. — М. С.

³ ЗНТШ, 1908, кн. II, стор. 232.

Ті ж самі вади бачить В. Гнатюк і в посмертній збірці О. Кольберга «Рокусіє», виданій С. Здзярським (Краків, 1904). У рецензії на це видання учений згадує видану О. Кольбергом чотиритомну працю «Рокусіє» (1882—1889), характеризує її як цінне видання українського етнографічно-фольклорного матеріалу, та все-таки підкреслює, що найслабшою стороною збірників польського фольклориста лишається мова. «Стільки перекручень, як у них, не доводилось нам здибати у ніяких чужинців, що займалися нашою мовою»¹, — зауважує В. Гнатюк і підтверджує це відповідними прикладами. Ось хоча б публікація пісні про Бондарівну. Навівши початок цієї пісні за текстом посмертного збірника «Рокусіє»:

Oj, j-u miski na gynočku
Givok dańcyk chodyt,
j-a mołoda bodnarečka
j-usim perevodyt, —

В Гнатюк зауважує: «Ми поминаємо таку річ, як «переводит» нам[ість] «перед водит» — хоч хто розуміє текст, то такої заміни не зробить, але звідки взявся тут вираз «боднаречка», коли його в такому виді не уживає ніхто на цілیم етнографічним обширі України! А ще до того пісня записана не на якомусь там польсько-руському пограниччю, але в Космачі, де поляки хіба коли в гості заглядають»². Як і цей приклад з «боднаречкою» (а таких прикладів можна було б навести немало), так і вживання ряду не властивих українській мові граматичних форм, наприклад, опускання «й» в першому відмінку прикметників чол. роду: *druhy, treti, starszy, pylychaty, sołodki* та ін. (хоч в тих місцях, звідки О. Кольберг брав ці матеріали, так не говорять), дали підставу В. Гнатюку сказати, що О. Кольберг та видавці його матеріалів не були вільні від полонізації мови українських народних пісень³. Простудіювавши збірники українського фольклорного матеріалу, видані іншими польськими фольклористами, В. Гнатюк зазначав, що в них вад було ще більше, ніж у збірниках О. Кольберга. Все це не дозволило йому погодитися з М. Сумцовим, який твердив, що в публікаціях польських фольклористів український фольклорний матеріал записаний «с большою науочною добросовестностью и с

¹ ЗНТШ, 1905, кн. II, стор. 40.

² Там же, стор. 41—42.

³ ЗНТШ, 1908, кн. II, стор. 231.

соблюдением местных фонетических особенностей»¹. Назвавши таку оцінку «щонайменше перебільшеною», В. Гнатюк ставив питання про те, що українські фольклорні матеріали, видані польськими фольклористами, вимагають пильного науково-критичного перегляду.

Помилкою було б думати, що такі вимоги В. Гнатюк ставив тільки до праць фольклористів-іноземців. Попереду вже згадувалося ім'я Я. Головацького. Його чотиритомний збірник «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» В. Гнатюк розглядав як важливе явище в історії українського народознавства, позитивно оцінював старання цього ученого розрізняти пісні народного і ненародного походження, не допускати змішування їх при публікації. Водночас бачив В. Гнатюк і слабкі сторони в фольклористичній діяльності Я. Головацького, відносив його до того покоління учених, які, публікуючи фольклорні матеріали, «поводилися з ними досить вільно: що видавалося їм негарне або противилося їх поглядам на дану річ, те вони викидали, чого їм не ставало, те вони самі доробляли і вставляли і т. ін.»². Цей висновок В. Гнатюк засновував на праці Ю. Яворського «К истории галицко-русских колядок в сборнике Головацкого»³, де документально було доведено, що Я. Головацький, друкуючи в II і IV томах свого збірника колядки за рукописним збірником, який свого часу належав І. Вагилевичу, дозволяв собі робити численні мовні поправки (вони, як правило, не йшли на користь народній мові), а також міняв і самий текст. Вважаючи текстологічну працю Ю. Яворського дуже цінною, такою, що відхилила частку тієї заслони, за якою Я. Головацький робив «препарати з піснями», В. Гнатюк твердо дотримувався думки, що до пісенних текстів, публікованих Я. Головацьким, не можна ставитися з повним довір'ям, що ці тексти вимагають науково-критичного перегляду, що «пісенна кузня» Я. Головацького в повному освітленні постане аж тоді, коли дослідникам вдасться розшукати рукописні тексти всіх пісень, за якими цей фольклорист публікував свою збірку.

¹ Н. Сумцов, Современная малорусская этнография. Оттиск из журнала «Киевская старина», К., 1897, стор. 47.

² ЗНТШ, 1902, кн. 1, стор. 39—40.

³ Див.: Научно-литературный сборник. Периодическое издание Галицко-русской матицы. Научный отдел, Львов, 1901, стор. 140—160, 198—214.

У відгукові на працю Ю. Яворського В. Гнатюк констатував, що в українській фольклористиці кінця ХІХ — початку ХХ ст. стара традиція вільного поводження публікатора з фольклорним матеріалом усе більше й більше втрачає свої позиції, своїх прихильників, рішуче поступається місцем новій, справді науковій засаді, яка характеризується мудрим народним прислів'ям: «з пісні слова не викидають», яка вимагає друкувати матеріали, записані з уст народу так, як вони були передані оповідачем — «без скорочень, без додатків і без вставок»¹.

Залишаючись рішучим поборником цієї справді наукової засади, В. Гнатюк, однак, не скочувався до фетишизації записаного з народних уст матеріалу, був переконаний, що цей матеріал може бути і недосконалий, виповнений різними недоречностями, несвідомими і свідомими помилками, отож такий, який перед публікацією вимагає критичного аналізу, при потребі — внесення поправок, кожна з яких має бути належно обгрунтована і обумовлена.

Відсутність такого критичного аналізу публікованих текстів, на думку В. Гнатюка, знизила наукову цінність збірника Д. Яворницького «Малорусские народные песни, собранные в 1878—1905 гг.». Хоча в цілому цей збірник учений відносив «до добрих набутків нашої літератури», в ньому він знаходив значну кількість пісень недоброякісних, попсованих, в яких «дуже часто і розмір не витриманий, і бракує поодиноких слів (...), і римів нестає»². Якщо вже укладач натрапив на такі недоброякісні тексти, то, на думку В. Гнатюка, він повинен був докладно проаналізувати ці записи, навіть провести повторне записування найбільш попсованих пісень, щоб уточнити їх тексти, поповнити наявні в них пропуски, усунути різні недоречності.

У цьому питанні більшу уважність виявив Б. Грінченко. Видаючи свій збірник пісень (Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях, т. III, Песни, Чернигов, 1899), він писав: «Я, конечно, точно воспроизводил записи; но позволял себе делать вставки, когда предполагал какое-нибудь слово или фразу пропущенными, *каждый раз отмечая это*, заключая вставленное слово в *ломанные* скобки []; такие вставки преимущественно относятся к повторениям частей стиха, строго со-

¹ ЗНТШ, 1902, кн. I, стор. 40.

² ЗНТШ, 1907, кн. I, стор. 208.

храняемым во время пения, по почти всегда опускаемым при диктовке песни записывателю, что нарушает цельность стиха»¹. В. Гнатюк в цілому позитивно поставився до редагування Б. Грінченком фольклорних текстів, хоч і вважав окремі його поправки довільними, такими, що робилися без опори на тексти близьких варіантів ².

Як сам В. Гнатюк здійснював редагування фольклорних текстів, можна бачити з його праці «Лірники»³, котра містила жебрацькі благальниці, молитви та молитовні пісні. Відзначимо передусім, що тексти цих творів були виповнені чималою кількістю перекручених та незрозумілих слів. На підтвердження того, що простолюддя до смішного перекручує молитви, В. Гнатюк наводив приклад з назвою найпоширенішої молитви: «Отче наш — Вочинаш», — і тут же додавав: «...коли я питав, що то таке Вочинаш, то мені не вміли відповісти. Таких перекручених слів можна навести дуже много»⁴. Чи ж підлягали виправленню перекручені слова типу Вочинаш? Можна сказати одне: правити подібні слова було б так само абсурдно, як і тоді, коли б хтось, приміром, взявся проредагувати дурну молитву Нечуєвої баби Палажки: «Мья-ца — й сина... Оче наш, оже еси... око на небесі, око на землі... ізбави нас од лукавого святого». Щодо незрозумілих слів, то їх було немало в текстах тих жебрацьких благальниць, що ними користувалися «вчені старці». Як потім зауважував В. Гнатюк, саме деякою незрозумілістю жебрацькі благальниці імпонували слухачам-простолюдинам, бо згідно з їх поняттями, «се вказувало на певного роду духовну вищість і таємничість старця»⁵. Безперечно, грубу помилку допустив би той дослідник, який, не врахувавши цієї особливості стилю жебрацьких благальниць, а також особливостей їх сприймання простолюдям, став би втручатися в їх текст, замінюючи незрозумілі слова зрозумілими.

Словом, В. Гнатюкові довелося тут мати справу з «тонкою матерією». Та завдяки тому, що він виявив відмінне

¹ Б. Д. Г р и н ч е н к о, Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях, т. III, Песни, Чернигов, 1899, стор. XVI.

² ЗНТШ, 1900, кн. I, стор. 30.

³ Див.: «Етнографічний збірник», т. II, 1896.

⁴ Див.: т а м ж е, стор. 2.

⁵ В о л. Г н а т ю к, Жебрацькі благальниці. — ЗНТШ, 1912, кн. IV, стор. 162.

знання історії текстів цих творів, їх жанрової специфіки, а також психології їх сприймання слухачами, йому вдалося вміло виконати свій редакторський обов'язок, представити в друкові тексти лірницького репертуару критично проаналізовані, науково осмислені. Коли дослідникові в цих текстах траплялися незрозумілі слова, то їх він не тільки виявляв, а й супроводжував відповідним коментарем, наприклад: бладенци — студенти («Але три бладенци йшли з науки»); начальниця — пшениця («Од отца Дийана начальницю молотья») та ін.¹ Уявити незрозумілі слова в лірницькому репертуарі (а треба мати на увазі, що лірники полюбили розмовляти так званою либійською мовою) допомагав і доданий до публікації «Словарець лірницького говору».

Були в текстах цього репертуару й такі перекручені слова, які звучали абсурдно. Залишаючи ці слова в основному тексті недоторканими, В. Гнатюк у коментарях прагнув розкрити їх справжнє значення. Наприклад, у фразі: «Жиўцем, оцтом Христа напували» слово «жиўцем» В. Гнатюк вважав помилковим і пропонував таке прочитання: «Жовчем, оцтом Христа напували»². Що ця кон'єктура цілком слушна, — а власне, що в парі з *оцтом* має йти саме *жовч*, — підтверджує першоджерело лірницької пісні — відповідне місце з Нового завіту, де говориться про мордування Ісуса Христа перед розп'яттям: «Дали ему пить уксуса, смешанного с желчью; и, отведав, не хотел пить» (Евангелие от Матфея, гл. XXVII, § 34).

Наведемо ще приклад з пісні «Про страшний суд»:

А йдуть лыта марни світа,
Приблизит сьи конец віка.
Олень, олень, страшний той день,
Когда выйди с кіла дух мой.

Натрапивши на абсурдне: «Олень, олень», В. Гнатюк в підряднику розкриває його справжнє звучання й значення: «З церковного: оле! оле!»³. Власне, «оле-оле» в старослов'янській мові означало вигук «о»⁴.

¹ В о л о д и м и р Г н а т ю к, Лірники. — «Етнографічний збірник», т. II, 1896, стор. 37, 46.

² Т а м ж е, стор. 27.

³ Т а м ж е стор. 63.

⁴ Див.: И. И. С р е з н е в с к и й, Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам, т. II, СПб., 1895, стор. 658.

Кілька важких місць у текстах публікованого В. Гнатюком лірницького репертуару прокоментував І. Франко. Так, зустрівши в пісні «Про св. Николая» одну перекручену фразу («Бог нам йист помочник помйата») і одне перекручене слово («тиїници»), він, не вносячи ніяких деформацій в публікований текст, запропонував такі кон'єктури:

«Хто схочи ї себи за патрона
Обрати Николая сьвйата,
Бог нам йист помочник помйата*
У разума.

Ратуиш озьня йис тиїници [тимници. — І. Ф.]
Дай способ сиротам, їдовицям.

* Перекалічено, зам. помощ непонята — І. Ф.»¹.

З наведених прикладів видно, що В. Гнатюк, як і його видатний учитель І. Франко, не фетишизував запис фольклорного тексту, а піддавав його науково-критичному переглядові, при виявленні у фольклорному тексті помилок вносив поправки, причому в такий спосіб, щоб читач міг скласти уявлення і про саму поправку, і про те місце, яке підлягало правці. Зумовлювалося це розумінням того факту, що жоден дослідник, маючи справу з критикою фольклорного тексту, його редагуванням, не застрахований від проявів суб'єктивізму, від внесення поправок, які можуть виявитися помилковими. Отже, згідно з вимогою ученого, текст наукової фольклорної публікації — це науково осмислений текст, текст не «сліпий», а такий, що розкриває «карти» фольклориста-публікатора, його, сказати б, «текстологічну кузню», дає можливість читачеві зрозуміти обидва тексти — записаний з уст оповідача і відредагований, а також проконтролювати, наскільки це редагування слушне, науково обгрунтоване.

Редагуючи фольклорні тексти, В. Гнатюк ніколи не впадав у гіперкритику, навпаки, — проявляв виняткову обережність. Він вважав за краще залишити текст фольклорного твору сирим, незайманим, ніж правити в ньому ті недоречності й помилки, походження й характер яких не були йому до кінця зрозумілими. Так, зокрема, було з вирішенням питання про мову та деякі текстові недоречності тих новоутворених емігрантських пісень, що друкувалися у вже згадуваній газеті «Свобода». Відзначивши, що в цих

¹ Володимир Гнатюк, Лірники, стор. 35.

піснях є фонетичні недолатності й помилки, В. Гнатюк далі заявляв, що він не береться їх виправляти, бо не знає, «чи ті помилки походять від записувачів пісень, переважно робітників, отже, таких людей, що зважають на зміст пісні, але не на її зверхню сторону, чи від редакції, що друковані пісні, певно, поправляла, чи може вконті говор наслідком зіткнення різних діалектів дійсно вийшов мішаний»¹.

Словом, учений — і це свідчить про його високе наукове сумління — припиняє роботу над фольклорним текстом тоді, коли йому бракує вірогідних даних про історію цього тексту, коли перед ним постають лише одні туманні здогади. Він, однак, вважає неодмінним обов'язком сказати про неясні для нього питання, а це має неабияке значення для науки, для її дальшого руху, бо дозволяє наступним дослідникам краще розібратися в тому, що змогли і чого не змогли зробити попередники.

* * *

Текстологічна практика В. Гнатюка дозволяє торкнутися питання про явище контамінації у фольклорі, тобто про різного роду об'єднання фольклорних творів або їх окремих частин. Якщо, наприклад, звернемося до рецензії В. Гнатюка на збірник «Wołuy», то знайдемо в ній таке критичне зауваження з приводу текстів ряду пісень: «Подибуються в збірнику й такі пісні, які стоять під одним числом і представляють одну цілість, хоч у дійсності постягані з кількох пісень, прим. чч. 267, 331, 450, 452, 473, 479, 481»². І далі В. Гнатюк ставив вимогу: «Видавець повинен був рішуче порозділяти їх, щоб не заводити баламуцтва, яке зовсім не потрібне»³.

Щойно перелічені пісні справді не відзначаються тематичною цільністю. Але чи у всіх випадках ця нецільність має однаковий характер? Аж ніяк. Наприклад, пісня, позначена ч. 331, являє собою ніщо інше, як в'язанку об'єднаних спільною мелодією «польки» приспівок, що в сукупності справляють враження якраз не сюжетною цільністю розвитку теми, а саме грайливим різном'ям, вільністю переходів від одного тематичного мотиву до іншого: 1. А я хлопець невеличкий, Занадився до мелнички...; 2. Біда

¹ ЗНТШ, 1902, кн. VI, стор. 18.

² ЗНТШ, 1908, кн. II, стор. 231.

³ Там же.

мене підкусила, Що я пішла за русина...; 3. Чорна гречка, білі крупи, Тримаймося, серце, купи...; 4. Ой не сідай близько мене, Скажуть люде: люблю тебе...; 6. Я на річці хусти прала, Ляшка собі сподобала...; 7. Ой як же я зажурився, Горе мені, горе...¹ Такий же характер має й пісня під ч. 473.

Але щось інше бачимо в пісні під ч. 450, що починається словами: «Ой содома, пане-брате, содома, содома...». В ній виділяються дві пісні: перша (6 рядків) — це розповідь про те, як «вражі ляшки» заїхали до одного господаря, взяли в нього кілька копиць сіна та ще його й побили, а друга (24 рядки) — це варіант відомої пісні про джигуна («Ой, Василю, Василенку, який ти ледащо...»)². З двох пісень складається й пісня ч. 479. Перші її три строфи — це варіант чумацької пісні:

Ой голий ти, чумаче, голий,
Колись продав сірі воли;
За тобою дівчина плаче,
Що ти голий і бідний чумаче і т. ін.,—

а останні шість строф — це лірична дівоча пісня, основний мотив якої можна передати оцими її рядками:

Я молода, як ягода,
Ще ж бо мене замуж шкода³.

Подібні об'єднання двох пісень в одну тільки в тому випадку можна було б назвати «баламуцтвом» та «рішучо порозділяти» їх, коли б такі об'єднання являли собою лиш поодинокі випадки. Та справа в тому, що об'єднання двох, іноді трьох, а то й більше пісень в одну — явище, поширене в фольклорі. Його не важко запримітити у численних фольклорних збірниках. Так, наприклад, чимало об'єднаних пісень можна спостерегти у V томі «Трудов...» П. Чубинського. Звернемося хоча б до пісень, що примикають до чумацького циклу. Пісня 416 має варіанти А, Б і В. У всіх трьох варіантах йдеться про братання сокола з сизокрилим орлом, але ж варіант В відзначається ще й тією особливістю, що перші його 8 рядків становлять частину чумацької пісні «Як запив чумак в корчмі на риночку»⁴. А ось структура пісні 482: 1—7 рядки — чумацька пісня «Ой, шли чумаки

¹ Oskar Kolberg, Wolyń, стор. 205.

² Там же, стор. 288—289.

³ Там же, стор. 311.

⁴ П. Чубинский, Труды..., т. V, стор. 852—853.

з України» + 8—27 рядки — пісня про двох сестер — бідну і багату¹. Зустрічаючись із об'єднаними піснями, І. Рудченко у своєму збірнику «Чумацкие народные песни» іноді друкував їх повністю, а іноді — заради економії місця — залишав тільки ту частину, що являла собою чумацьку пісню, а її супутницю опускав. Так, скажімо, з приводу взятої у Я. Головацького пісні «Ой я джумак нещасливи» (т. III, стор. 76—77) І. Рудченко зробив таке застереження: «Конец этой песни, как она помещена у г. Головацкого, мы выпускаем, ибо конец этот принадлежит, очевидно, другой песне и не имеет ничего общего с началом»². Таку ж операцію провів укладач і з іншими об'єднаними піснями, взятими із збірників О. Балліної, О. Гулака-Артемовського та ін.³, де ці пісні були надруковані повністю, в об'єднаному вигляді.

Відомі випадки, коли об'єднання відбувається й між піснями літературного походження. Так, В. Данилов, досліджуючи свого часу пісні кількох сіл Ніжинського повіту, спостеріг, що дівчата села Березанки співають Шевченкові пісні «Нащо мені чорні брови» (без 9—16 рядків) і «Вітре буйний» (8 рядків) як одну пісню. Фактові цьому В. Данилов дав таке пояснення: «Стихотворение «Нащо мені чорні брови» оканчивается упоминанием о море, что дало возможность присоединить к этой песне по четыре стиха из первой и второй строф стихотворения «Вітре буйний», где также говорится о море»⁴.

Як публікувати об'єднані пісні — чи вкупі, чи роз'єднано — питання не вузько текстологічне, тим більше не таке, що може бути розв'язане формально. Щоб дати на нього правильну відповідь, необхідно враховувати внутрішні процеси в житті народної пісні. Деякі з цих процесів проникливо розпізнав В. Белінський, який говорив, що пісня, переходячи з роду в рід, від покоління до покоління, поступово змінюється: «То вкоротять її, то подовшать, то перероблять, то з'єднають з іншою піснею, то складуть ще одну пісню в додаток до неї»⁵. Не менш проникливим є й спостереження М. Костомарова: «Песни, как всем занимавшимся

¹ П. Чубинский, Труды..., т. V, стор. 915—916.

² И. Рудченко, Чумацкие народные песни, стор. 124.

³ Там же, стор. 128, 217.

⁴ В. Данилов, Ненародные песни в украинском фольклоре. Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. XVIII, Харьков, 1909, стор. 283.

⁵ Цит. за кн.: И. Земцовский. Искатели песен, Л., 1967, стор. 6.

ими введено, в текущем обращении среди народа видоизменяются; из одной отделяются части и образуют особые песни, одна песня соединяется с другою, из чужой заходят случайно стихи и даже большие части и придают иной смысл содержанию, иногда даже внедряются части единственно по сходству или даже по отдельному подобию напева»¹. Авторитетні думки з цього питання знаходимо і в Ф. Колесси. Так, студіюючи любовні пісні із давнього співаника, опублікованого М. Возняком («Українсько-руський архів», 1913, т. IX), він спостеріг, що не всі ці пісні відзначаються тематичною цільністю, що в деяких з них помічається сплетення двох, навіть трьох мотивів, а інколи подибується «механічне злучення двох окремих пісень в одну цілість» (ниткою, що зв'язує такі пісні найчастіше є розмір), що вільне сполучення мотивів особливо характерне для пісень коломийкового складу². Пісенні матеріали, опубліковані Ю. Яворським у праці «Новые данные для истории народной песни и вирши» (Львів, 1921), дали Ф. Колесси підставу говорити й про такі види пісенних компіляцій: сполучення строф із різних пісень через асоціацію думок та споріднення в змісті (при цьому навіть може виявлятися різниця в ритмічній будові); прилучення до пісні такої строфи, яка з нею не в'яжеться ні змістом, ні формою; сполучення строф народних і штучних пісень, а також строф пісень різнонаціональних³.

І нарешті спостереження Б. Грінченка: «Общеизвестная вещь. что народная поэзия часто пользуется отдельными выражениями или даже целыми куплетами, вставляемыми в новые песни того же размера и похожего содержания; иногда эта вставка делается очень умело и не нарушает художественности пьесы; иногда же она бывает только механической приставкой, появившейся лишь вследствие, напр., того, что последняя строка новой песни совпала в целом или в части с последней строкой того куплета старой песни, после которого в ней стоит бродячий, теперь вставленный в новую, куплет; в том и другом случае, однако, такой куплет является лишь добавлением к чему-то вновь возникшему и имеющему и без него свой собственный смысл и значение»⁴.

¹ Н. К о с т о м а р о в, Относится ли песня о взятии Азова к событиям XI века? — «Киевская старина», 1882, август, стор. 367.

² Ф. М. К о л е с с а, Фольклористичні праці, стор. 102.

³ Т а м ж е.

⁴ Б. Г р и н ч е н к о, Этнографические материалы, т. III, стор. XXI.

Хоч В. Гнатюк подеколи й говорив про необхідність «рішуче розділяти» об'єднані пісні, але послідовності в цьому питанні учений не виявляв; можна навіть сказати, що тут у нього слово розходилося з ділом.

Над питанням про з'єднані пісні В. Гнатюка змусили задуматись публікації пісень у збірнику Б. Грінченка, особливо ж пісня «Ой давно я стою, поглядаю на ту чорну хмару», котра складалася з 19 рядків, причому 14 її рядків, як показав Б. Грінченко, подибувалися окремими парами аж у 19 різних піснях¹. «Коли б переведено докладніше її аналізу,— писав про цю пісню В. Гнатюк,— то, певне, показало б ся, що й ті 5 стихів, які полишилися, найшлись би десь між іншими піснями»². У збірнику пісень Б. Грінченка В. Гнатюк звернув увагу також на пісню «Козак сирота»³, яка являла собою об'єднання поодиноких строф інших пісень. Про її генезис В. Гнатюк писав: «Перша строфка сеї пісні виймлена з пісні Бог. Залеського «Там, де Татран круто в'ється». Друга строфка, подвійна («Ти, дівчино, ти щаслива, в тебе батько-мати є». — М. С.), виймлена з пісні «Там на горі крута вежа». Третя строфка виймлена з пісні Т. Падурі: «Козак пана не знав з віка». Осталися ще дві строфки, яких я тут не виписую (починаються рядками: «Коню сивий, коню милий...», «Як Січ нашу зруйнували». — М. С.); і вони виймлені з якоїсь пісні, правдоподібно Падурі, хоч першовзору їх я на разі не найшов». І як підсумок до цього: «Так, отже, маємо злипок чотирьох штучних пісень, що став одною народною піснею. Будь-що-будь, то цікава поява — хоч, може, не дуже бажана»⁴. Словом, про те, щоб «рішучо розділити» цю пісню на складові частини, немає й мови. Натомість визнається, що народна пісня може утворитись шляхом об'єднання строф різних пісень, навіть пісень штучних, а власне таких, що мають літературне походження.

У текстологічній практиці В. Гнатюка нам не вдалося натрапити на випадок, щоб учений розділяв при публікації об'єднані фольклорні тексти. Якраз навпаки — скрізь у його публікаціях об'єднані фольклорні тексти подаються без будь-яких змін. Без таких змін, наприклад, подана 2-га

¹ Б. Грінченко, Етнографические материалы, т. III, стор. XX—XXI.

² Володимир Гнатюк, Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності. — ЗНТШ, 1902, кн. VI, стор. 12—13.

³ Б. Грінченко, Етнографические материалы, т. III, стор. 608—609.

⁴ ЗНТШ, 1900, кн. I, стор. 31.

пісня із співаника Ів. Гряделевича ¹, хоч у ній явно прозирають три складові частини:

I. Строфа 1-ша — еротична («Дѣ[в]чи[н]а душа Не хочет книша з олѣм, Хыба спатонки До кѣмнатонки з Андрієм»), така, що змістом не пов'язується з дальшим текстом, власне, з двома наступними піснями про нещасливе кохання;

II. Строфи 2-а—6-а — пісня «Порѣвнай, боже, Горы, долины Рѣвнейко»²;

III. Строфи 7-а—11-а — пісня «Мѣй Ивановку, Мѣй голубонку»³.

Моментом, що об'єднує всі три частини, є ритмічна будова, а також деяка подібність приспіву в обох піснях:

Кого я люблю,	Кого я люблю
По голосойку	И не забуду
Познаю.	В сѣм краю ⁴ .

Ще приклад візьмемо із праці В. Гнатюка «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності», одне з істотних достоїнств якої Ф. Колесса бачив, між іншим, у тому, що вона дає дуже цінний матеріал для освітлення появи народних пісень взагалі⁵. У цій праці В. Гнатюк справді проникає у святая святих пісенного новотворення, а відтак встановлює, що новоутворені пісні не є чистими новаціями, бо водночас з новими куплетами містять «поодинокі куплети з давно знаних уже пісень», що в новоутворених піснях можуть повторюватися одні й ті ж куплети (як, наприклад, у піснях ч. 10 — «Опис роботи в копальнях» і ч. 11 — «Гірники»), хоч ці пісні не є варіантами, що, зрештою, дві пісні можуть існувати в об'єднаному вигляді. Так, про пісні ч. 22 («Що робить дома жінка емігранта») і ч. 24 («Наслідки жіночої невірності») він пише: «Пісня ч. 22

¹ В. Г н а т ю к, Угро-руський співаник Ів. Гряделевича. — ЗНТШ, 1909, кн. II, стор. 151—157.

² Що строфи 2-а—6-а—це окрема пісня, яка існувала й самотійно, видно з того, що вона має варіанти. Один з них — «Порівняй, боже, гори, долини рівненько» — виявив В. Гнатюк у V томі «Трудов...» П. Чубинського, стор. 1067; другий — «Da zgowpay, Boze, gogu, doliny gwupеuko» — виявлено нами в публікації Е. К. [Е. Карского] «Три малорусских песни из польского сборника XVII в.». — «Русский филологический вестник», 1905, № 4, стор. 401.

³ В. Г н а т ю к, Угро-руський співаник Ів. Гряделевича, стор. 153—154.

⁴ Т а м ж е.

⁵ Ф. К о л е с с а, Фольклористичні праці, стор. 36.

майже ціла проходить у пісні ч. 24»¹. Чи ж при публікації розділяє В. Гнатюк пісню ч. 24 на дві пісні? Ні, він цього не робить, бо добре усвідомлює процес піснетворення, зокрема той факт, що народні пісні можуть об'єднуватися як цілими, так і частинами, утворюючи в такий спосіб нові пісні.

Та ж сама картина спостерігається і при публікації В. Гнатюком прозових фольклорних творів, зокрема казок. Якщо, наприклад, звернемося до його капітальної праці «Українські народні байки (звіриний епос)»², яка, до речі, за кількістю казкових матеріалів про тварин не має собі рівної в світовій фольклористиці, то побачимо, що тут учений, як і в багатьох інших випадках, друкує кожну казку так, як вона була записана з уст оповідачів, або в тому вигляді, як вона потрапила з рукописних чи друківаних джерел, не дозволяє собі розділяти ті казки, що склалися з кількох мотивів або з окремих казок. У цьому переконується кожний, хто перегляне бодай такі казки: 13. Хорий лев; 95. Битий небитого несе; 126. Чоловік, медвідь і лисиця; 179. Пес-швець і вовк-різник; 180. Суд пса з вовком; 256. Як дід перехитрив звірів; 270. Орел учить лиса літати; 279. Крук і лис та ін. Лише в коментарях з'ясовується, з яких мотивів чи окремих казок складається та чи та об'єднана казка, вказується на наявність варіантів та літературних паралелей до її складових частин.

Отже, тексти фольклорних творів, особливо ж пісень, у процесі їх історії можуть вступати в різні об'єднання. А якщо це так, якщо процес піснетворення йде й шляхом контамінації різних пісень чи їх окремих частин (це ж явище спостерігається і в казкотворенні), то само собою зрозуміло, що фольклорна текстологія повинна з усією об'єктивністю фіксувати цей процес, з максимальною точністю відтворювати ці текстові об'єднання, навіть у тому випадку, якщо вони можуть здатися «баламутними». З роз'єднанням таких об'єднаних фольклорних текстів ніколи не слід поспішати, оскільки на практиці не так легко буває відмежувати об'єднання творчого характеру від об'єднань чисто штучних. Особлива обережність тут потрібна ще й тому, що об'єднання випадкові, зовнішні, власне — кількісні можуть з плином часу перетворитися в об'єднання якісні. У всіх випадках публікаторові належить подати об'єднаний фольклорний текст не оголено, а в супроводі наукового

¹ ЗНТШ, 1902, кн. VI, стор. 11—12, 24—25, 32—34.

² Див.: «Етнографічний збірник», т. XXXVII—XXXVIII, 1916.

коментаря, який би з можливою повнотою розкривав генезис цього тексту, його складові частини, ті причини чи мотиви, що викликали об'єднання цих частин.

* * *

Виступаючи проти дилетанства і легкодумності в справі публікації фольклорних матеріалів, В. Гнатюк рішуче порушував питання про те, що кожний, хто хоче появити на світ ті чи ті фольклорні матеріали, повинен передусім з'ясувати ряд важливих питань, а саме: «чи було щось подібне вже друковане, коли, де й як, чи варто публікувати ті матеріали, що були друковані кілька разів і з якої причини»¹. У цілому низьку оцінку збірникові «Литвины-белоруссы Черниговской губернии, их быт и песни» (СПб., 1902) учений дає саме тому, що укладачка цього збірника М. Н. Косич виявилася цілковитим профаном у даній літературі, не взяла до уваги того факту, що в етнографічно-фольклористичному дослідженні білорусів було вже немало зроблено, зокрема, такими відомими дослідниками, як П. Шейн, В. Добровольський, М. Никифоровський, С. Романов, М. Федеровський, М. Довнар-Запольський та ін.² З цих же причин низько оцінює В. Гнатюк і фольклорні збірники С. Рокоссовської³, А. Хатемкіна⁴, Олени Пчілки⁵, С. Здзярського⁶, С. Малевича⁷ та ін., загалом ставить питання про те, що з «давньою метою» публікації фольклорного матеріалу, коли друкувалися самі лише науково не

¹ ЗНТШ, 1903, кн. V, стор. 42—43.

² Там же.

³ Bajki (skazki, kazki) ze wsi Jurkowszczyzny (powiatu Zwiahelskiego, gubernii wołyńskiej). Zebrała Zofia Rokossowska. — Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne wydawane staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. II, 1897, стор. 14—118. Рец. В. Гнатюка. — ЗНТШ, 1898, кн. V, стор. 40—47.

⁴ А. Г. Х а т е м к и н, Песни молодежи в современной деревне. — «Киевская старина», 1897, IX, стор. 272—318. Рец. В. Гнатюка. — ЗНТШ, 1898, кн. V, стор. 39—40.

⁵ О л е н а П ч і л к а, Украинские колядки. — «Киевская старина», 1903, кн. I, IV, V, VI. Рец. В. Гнатюка. — ЗНТШ, 1904, кн. IV, стор. 25—30.

⁶ Garść baśni ludu ruskiego ze wsi Naluza w powiecie trembowelskim, zebrał Stanisław Zdziarski. — Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne wydawane staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. VI, 1903, стор. 91—121. Рец. В. Гнатюка. — ЗНТШ, 1903, кн. III, стор. 45—47.

⁷ С. М а л е в и ч, Белорусские народные песни. Сб. отделения русского языка и словесности имп. Академии наук, т. LXXXII, № 5, СПб., 1907. Рец. В. Гнатюка. — ЗНТШ, 1909, кн. I, стор. 206—209.

опрацьовані тексти, коли не враховувалася література питання, пора кінчати. До речі, проти «давньої методи», яка обмежувалася публікацією сирих матеріалів, замість наукових коментарів подавала коментарі, «вдохновенные одною теплотою національного чувства, или мудрованиями домашнего народничества», ще на початку 80-х років рішуче виступив М. Драгоманов¹.

Що «давня метода» публікації фольклорного матеріалу не сприяла розвитку науки про фольклор, а навпаки — змушувала її топтатися на місці, В. Гнатюк ілюстрував на численних прикладах. Один з них, дуже яскравий, — збірник «Украинские колядки» Олени Пчілки. Збірник цей не становив особливого інтересу для науки тому, що являв собою сирий і не новий матеріал, одні голі тексти, які друкувалися без урахування попередніх публікацій колядок, без розкриття тих відмін, які містили одні варіанти колядок супроти інших. Характерно, що Олена Пчілка навіть дозволяла собі іронізувати над тими вченими, які вдавалися до порівняльного вивчення варіантів пісень (це, мовляв, роздрібнює цілісність враження), ба навіть висловлювала зневагу до «алгебры» й «алгебраических сводок» — власне, до тих способів передачі пісенних варіантів, які в 70—90-х рр. ХІХ ст. застосовували М. Драгоманов, І. Рудченко, П. Чубинський, Б. Грінченко, І. Франко та ін. Нехтування Оленою Пчілкою всім тим, що було зроблено попередниками в справі публікації колядок, як і раціональними методами текстологічного опрацювання фольклорних матеріалів, призвело до знецінення її збірника. Бо коли б Олена Пчілка, як каже В. Гнатюк, «була свої колядки порівняла з друкованими вже, була би переконалася, що не записала ні одної нової колядки»².

Втім, література питання, а власне — паралелі, — мала першорядне значення як для фольклористичних студій загалом, так і для фольклорних публікацій зокрема. Про це В. Гнатюк писав: «А що значать такі паралелі, відомо кожному, хто хоче простудіювати якусь пісенну тему та мусить перекидувати цілі гори різних етнографічних матеріалів, поки вибере з них те, що йому потрібне. Паралелі вказують також, що вже зроблено в якимсь напрямі, і помагають орієнтуватися при поновнім друкуванню матеріалів, чи містити варіанти відомих пісень, чи пропускати їх, коли

¹ «Киевская старина», 1882, ноябрь, стор. 229—230.

² ЗНТШ, 1904, кн. IV, стор. 27.

вони не приносять зовсім нічого нового. Крім того, дозволяють вони контролювати, чи не допускається хто простого надужиття, про що цілком нетрудно в етнографії, яка орудує величезним матеріалом, а не має ані покажчиків, ані ніяких праць, що вказували би, що зроблено вже в певнім напрямі сеї науки, що належить іще зробити»¹.

До яких небажаних, методологічно шкідливих наслідків може привести нехтування вивченням паралелей, мовиться в рецензії В. Гнатюка на III том (частина II) збірника М. Федоровського «*Lud białoguski*» (Краків, 1903). Говорячи тут про тих польських фольклористів, які не могли розпрощатися з «давньою метою» публікації фольклорних творів, В. Гнатюк відзначав, що їх біда була не тільки в тому, що вони друкували «по двадцять разів ті самі матеріали, в тім самім виданню, вважаючи їх за щось нове, хоч так зовсім не було», а і в тому, що вони, не досліджуючи паралелей, зокрема тих, що говорили про поширення певної фольклорної теми, про її мандрівки від народу до народу та ін., мимоволі звужували свій науковий обрій, замикалися у вузьку національну шкаралупу. Бо коли б ці публікатори познайомилися з фольклорними збірниками інших народів, то вони б побачили, «що багато тем, які вони вважають за питоми польські, се інтернаціональні теми, знані у різних народів, які мають незвичайно широку літературу»².

Звісно, таких публікаторів не бракувало і в тогочасній українській фольклористиці. Ще на початку 80-х років М. Драгоманов, ратуючи за застосування в фольклористичних дослідженнях історико-порівняльного методу, а отже й нових, відповідних цьому методові принципів публікації фольклорних матеріалів, писав: «...Мысль о переходе песен, как и других произведений народной словесности, от одного племени к другому, а также из одной формы в другую (из прозы в песню и наоборот), из письменной словесности в устную и наоборот, очень туго прививается у нас, встречая иногда враждебное к себе отношение даже у большинства специалистов, которые и до сих пор еще не выбились из уз теории, рассматривавшей памятники народной словесности или как продукты одной национальной почвы, или как наследие арийских прародителей»³. Та й на початку XX ст.

¹ ЗНТШ, 1908, кн. V, стор. 221.

² ЗНТШ, 1903, кн. III, стор. 43.

³ М. Т - о в [М. Драгоманов], Материалы и заметки об украинской народной словесности, стор. 238—239.

В. Гнатюкові не раз доводилося виступати проти подібних поглядів на усну народну словесність, а також піддавати критиці різних дилетантствующих фольклористів, які публікували український фольклорний матеріал як якусь самостійно існуючу річ, нічим не зв'язану з фольклором сусідів, зі світовим фольклорним процесом, загально поставлену за рамки культурно-історичних контактів.

Об'єктом критики для В. Гнатюка були й ті фольклористи (у більшості адепти вже згадуваної «давньої методи»), які, публікуючи той чи той фольклорний твір, задовольнялися лише одним його варіантом. Річ у тім, що ці фольклористи (переважно аматори) були ще далекі від розуміння виникнення й життя фольклорного твору, який постає внаслідок колективного творення, живе в устах багатьох людей, перебуває в постійному русі, має текст, котрий відзначається, з одного боку, традиційною стійкістю, а з другого — плинністю й мінливістю, виявляє своє «неоднакове лице» у варіантах, яких може бути безмежна кількість.

«Коли ж хто запише пісню в місцевості А і надрукує її, а опісля запише її в місцевості Б зі значними змінами і не хотів би друкувати тому, що вже один варіант надрукований, чи зробив би добре?—запитував В. Гнатюк і тут же відповідав: Зовсім ні, бо тоді мало мали б ми повних текстів пісень і коректних, а не знали би ані її історії, ані не могли би сконстатувати місця (бодай приблизного) її постання, її географічного розширення і популярності і т. і.» І далі натрапляємо на не менш цікаву думку: «А треба при тім мати на увазі, що пісні мають не лише естетично-літературне значення, але й історичне, і мовне, і багато питань, зв'язаних із ними, можна вяснити лише на підставі цілого ряду варіантів, а не одного»¹.

Як бачимо, В. Гнатюк дуже слушно вважав, що чим більшою кількістю варіантів одного й того ж твору володіє дослідник, тим краще, що тільки завдяки вивченню варіантів можна з'ясувати історію певного фольклорного твору, розкрити його первісний задум і наступні творчі етапи, його побутування в усній традиції, його територіальну поширеність і популярність та ін. Чітко усвідомлював учений і те, що без варіантів, по суті, немислима наукова критика фольклорного тексту, а також реставрування й реконструювання зруйнованих і втрачених фольклорних текстів. Хто озна-

¹ ЗНТШ, 1909, кн. II, стор. 239—240.

йомиться з працею В. Гнатюка «Запропашена збірка угорських казок»¹, той зрозуміє, що лише завдяки тому, що учений чудово знав численні варіанти українських казок із Закарпаття, йому вдалося сказати вагоме слово про основний зміст і сюжети однієї з перших тамтешніх рукописних збірок казок, яка десь в середині ХІХ ст. загубилася і від якої залишився тільки один оглав.

Без варіантів, їх порівняльного вивчення не мислив В. Гнатюк і наукового видання фольклорних текстів. Він вважав, що паралелі до того чи того друкованого фольклорного твору мусять враховувати максимальну кількість варіантів, навіть таких, що істотно не відрізняються один від одного, а публікувати необхідно найхарактерніші з них, ті, що несуть смислові відміни, відзначаються прикметними локальними особливостями та ін.

Не оминув В. Гнатюк і питання про «повний», «найкращий» варіант фольклорного твору чи, як тепер прийнято називати, — варіант а н т о л о г і ч н и й. Звісно, про «повний», «найкращий» варіант можна говорити лише умовно, оскільки зміст фольклорного твору найповніше і найкраще передає не один якийсь варіант, а маса варіантів, які між собою рівноправні. Та все-таки практичні потреби — хоча б видання популярного збірника, антології, хрестоматії й ін. — вимагають одного — «повного» і «найкращого» варіанта фольклорного твору. Погляд В. Гнатюка на це питання правильно висвітлив М. Т. Яценко, який зауважив, що вчений обстоював думку, згідно з якою «найкращий варіант слід шукати (звичайно ж серед маси споріднених варіантів. — М. С.), а не створювати його шляхом контамінації»².

Всіх, хто поривав з «давньою методою» і застосовував нові принципи публікації фольклорних матеріалів, В. Гнатюк всіляко вітав. Так, у рецензії на збірник Я. П. Новицького «Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине»³ він схвально висловився про роботу укладача щодо встановлення доволі численних паралелей до цілого ряду історичних пісень. Ще вищою була його оцінка збірника пісень Б. Грінченка («Этнографические материалы», т. ІІІ): «Дуже похвальною прикметою збірника треба при-

¹ Див.: ЗНТШ, 1913, т. СХVІІ і СХVІІІ, 1914, стор. 235—243.

² М. Т. Яценко, Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність, «Наукова думка», К., 1964, стор. 135—136.

³ Див.: Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. Год третий, вып. IV, Екатеринослав, 1908, стор. 131—258.

знати й те, що видавець подавав усюди паралелі друкованих уже пісень, хоч би вони були навіть найдальшими варіантами»¹. Саме поява цього збірника вселяла вченому надію на настання такого часу, коли можна буде приступити до науково-критичного видання корпусу українських народних пісень. Повз увагу В. Гнатюка не пройшов і той факт, що Б. Грінченко, видаючи перші два випуски «Етнографических материалов», другий випуск з текстологічного боку опрацював значно краще, ніж перший, зокрема публікацію народних оповідань, казок і легенд у другому випуску супроводив значним числом паралелей, чим приніс немало користь фольклористиці, створив певну джерелознавчу основу для студіювання жанрів народної прози². Разом з тим у другому випускові «Етнографических материалов» бачив В. Гнатюк і вади, зауважуючи Б. Грінченкові, що він при подачі паралелей до українських народних оповідань, казок і легенд, обмежився тільки українськими, російськими та польськими збірниками, а не звернувся до збірників інших народів, бодай слов'янських»³.

«Чим більше літератур обіймають паралелі, тим ліпше», — писав В. Гнатюк у рецензії на збірник «Български народни песни отъ Елена В. Янкова» (Пловдив, 1908)⁴, який йому імпонував тим, що містив 333 пісні, записані від однієї особи, отже, дозволяв виробити погляд про можливий обсяг пісенного матеріалу в однієї людини. На жаль, укладач цього збірника Г. Янков не порівняв своїх записів пісень з уже надрукованими болгарськими піснями і не подав паралелей. А без них, як писав В. Гнатюк, «нині ніякий збірник із науковими претензіями не повинен появлятися, бо ж при величезнім розрості фольклору попросту не можливо нікому постягати відповідну літературу хоч би слов'янських народів»⁵. Тут же учений, враховуючи всю трудність і складність роботи тогочасного фольклориста, нерідко відірваного від наукових центрів, від фундаментальних бібліотек, позбавленого можливості ознайомитися з науковими здобутками інших народів, висував і мінімальну вимогу щодо подачі паралелей: «се подавання бодай паралель своєї літератури»⁶.

¹ ЗНТШ, 1900, кн. I, стор. 29.

² Див.: ЗНТШ, 1896, кн. II, стор. 46; ЗНТШ, 1897, кн. IV, стор. 49.

³ ЗНТШ, 1897, кн. IV, стор. 49.

⁴ ЗНТШ, 1909, кн. V, стор. 226.

⁵ Там же, стор. 226.

⁶ Там же.

Відомо, однак, що й таке завдання для деяких українських фольклористів залишалося не до кінця здійсненим. Так, скажімо, Б. Грінченко при всіх його невтомних розшуках фольклорних джерел попросту не мав під руками деяких західноукраїнських фольклорних збірників, а тому й не міг врахувати ці джерела при складанні паралелей до публікованих українських народних пісень, казок, оповідань, легенд тощо. Іншу причину бачимо в Д. Яворницького. Він як публікатор фольклорних матеріалів добре розумів значення паралелей, варіантів, їх порівняльного вивчення, при виданні свого збірника пісень дещо зробив у цьому напрямі — під деякими публікованими піснями вказав на подібні вже опубліковані пісні, словом, ставав на шлях складання паралелей, хоч змушений був признатися: «Однако и здесь издатель не претендует на полноту указаний, так как подобная работа, по обширности изданного песенного материала, потребовала бы слишком много времени и отвлекла бы внимание издателя от других, более необходимых для него занятий. Весь этот труд может взять на себя тот, кто посвятил себя специальному изучению песенного творчества малорусского народа»¹. З цього визнання Д. Яворницького стає зрозумілою причина, що наклала відбиток аматорства на його збірник «Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг.».

Якщо в цьому зв'язку звернемося до текстологічної практики самого В. Гнатюка, ознайомимося з такими його збірниками й публікаціями як «Галицько-руські анекдоти» («Етнографічний збірник», 1899, т. VI), «Легенди з Хітарського збірника» (ЗНТШ, 1897, кн. II), «Галицько-руські народні легенди» (т. I, «Етнографічний збірник», 1902, т. XII; т. II, «Етнографічний збірник», 1903, т. XIII), «Казки, легенди, новели, історичні спогади з Банату» («Етнографічний збірник», 1909, т. XXIV), «Українські народні байки (звіриний епос)» (т. I—II, «Етнографічний збірник», 1916, т. XXXVII—XXXVIII) та ін., то побачимо, що учений до публікованих ним фольклорних матеріалів анекдотів, казок, легенд, новел тощо давав максимум паралелей, брав їх із фольклорних збірників як українських, так і російських, білоруських, польських, чеських, словацьких, болгарських, сербських, німецьких, угорських, італій-

¹ Д. И. Яворницкий, Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг., Екатеринослав, 1906, стор. 9.

ських, французьких, албанських, фінських, індійських та ін.¹

Та якби тільки це!.. Як правило, слідом за встановленням паралелей учений давав вичерпну інформацію про літературну переробку того чи того фольклорного мотиву у світовій літературі (така інформація особливо багата у збірнику «Українські народні байки»). У цій роботі — а вона вимагала виняткових зусиль, колосальної ерудиції — для В. Гнатюка прикладом, гідним наслідування, був І. Франко. Треба сказати, що І. Франко з його неабиякою поінформованістю в здобутках світової фольклористики дуже часто консультував В. Гнатюка, дозволяв йому користуватися своєю бібліотекою, іноді безпосередньо впрягався в роботу, вносив і свою частку праці до підготовлюваних його талановитим учнем фольклорних збірників і публікацій. Так, наприклад, І. Франко встановив паралелі до пісенного репертуару лірника І. Златарського, що ввійшов до згадуваної вже праці В. Гнатюка «Лірники». Сліди праці І. Франка добре видно і над збірником «Галицько-руські народні анекдоти». Хоч паралелі, встановлені в цьому збірнику В. Гнатюком, відзначалися винятковим багатством, І. Франко розкрив цих паралелей ще стільки, що їх довелося друкувати в спеціальному додатку до тому.

Годі й казати, наскільки плідним був такий метод публікації фольклорних матеріалів. Він створював необхідну базу для наукового дослідження, давав можливість те чи те явище фольклору розглядати широко, як у зв'язку з національним фольклорним процесом, так і з фольклорним процесом світовим.

* * *

Ми порушили лише деякі питання фольклорної текстології, що їх ставив і розв'язував В. Гнатюк. Немає сумніву в тому, що всебічне вивчення текстологічного досвіду В. Гнатюка, як і інших видатних фольклористів, сприятиме становленню науки про фольклорний текст, покликаної стати теоретичною і практичною основою видання творів усної народної творчості, а також органічною частиною фольклористичних досліджень.

¹ Цю особливість наукових збірників В. Гнатюка високо цінували українські і зарубіжні фольклористи, зокрема Ф. Колесса, Ч. Зібрт, І. Полівка та ін.